

Handi kirjandus

Eva Vingiano de Pina Martins

Kõikides Lääne-Siberi põlisrahvaste kirjandustest on handi kirjandus kõige noorem ja kindlasti selle ajalugu illustreerib üsna kõnekalt probleeme, mis on põhjarahvaste kirjandustele omased.

Võib-olla kajastab kirjanduse hiline tekkimine just handi rahva traditsioonilise kultuuri elujõulisust. Handi kultuurimudel on taigarahva oma, kus põhjapõdrad kasutatakse veoloomadena ning põhielatist saadakse kas põhiliselt kalapüügist või siis küttemisest. Põhjapõtrade pärast pidid handid liikuma erinevate karjamaade vahel, kuid nende ränded, mis toimusid vastavalt aastaegadele, hõlmasid suhteliselt lühikesi vahemaid. Ristiusu võtsid vastu vaid osa hante: Obdorski handid pidasid kindlalt vastu kõikidele misjonäride pürgimustele. Ka Nõukogude võimule suutsid handid osutada üsna visa vastupanu, mida nad väljendasid nii üha sügavamale metsa põgenedes kui ka avalike mässude vormis, nagu 1933. a Kazõmi sõja ajal. Ka tänapäeval on hantidel üsna edukalt õnnestunud oma keelt säilitada. Siiski ei tasu otsida kirjanduse hilisema sünni põhjust ainult rahva kiindumuses oma traditsioonilisesse kultuuri. Just keelega seotud probleemid on siinkohal olulised.

Kõik algab just kirjakeel(t)est. Handid on väikerahvas, mis jaguneb erinevatesse etnilistesse gruppidesse, kusjuures igaüks räägib omaette handikeelset murret. Nende murded on küllaltki erinevad, nii et põhjahandid ja idahandid saavad vaevalt üksteisest aru, kui nad proovivad oma emakeeles kõnelda. Mida siis pidid 1930-te aastate keelenormeerijad tegema? Idee järgi tuli igale rahvale « anda » üks kirjakeel. Millisel murdel aga pidi see põhinema? 1930-40-ten aastatel tehti erinevaid katseid: alustati põhjahandi murdest, siis prooviti sisse viia kirjakeel, mis rajanes keskobi murdel. Kuid ka see ei toiminud rahuldavalt. Kirjakeel saab toimida alles siis, kui selle side inimeste reaalselt kõneldud keelega jääb piisavalt orgaaniliseks, et see võetakse – teatud aja möödudes – omaks. Seda oli raske saavutada juba erinevate murrakute olemasolu tõttu ühe ja sama murde siseselt. Teiste murrete kandjate jaoks jäid need kirjakeeled olematuks. 1954. aastal pakuti variandiks moodustada neli erinevat kirjakeelt ning nendele lisandusid ajapikku veel kaks handi keele variandi.

Kuidas saab tekkida üks kirjandus nii paljude erinevate kirjakeelte raames? Arvatavasti, kui oleks rahval olnud kirjanduse tekkimine hädavajalik, oleks sündinud

mitte üks vaid kuus kirjandust. See keeruline keeleline olukord seletab aga, miks handi kirjanikest hakatakse rääkima alles pärast Teist Maailmasõda. Esimene luuletaja on Grigori Lazarev (1917-1979), ajakirjanik, kes oli Peterburis õppinud ja sõjas käinud. Lazarevi luule ülistabki Nõukogude võimu, rahvastesõprust ning ta tõlkis luulet vene keelest handi keelde, kaasarnvatud « Internatsionaali »... Evdokia Njomõssova Handi kirjanduse antoloogias esitatakse tema luuletus Aleksandra-lüpsjannast... Milles, huvitaval kombel, pole – välja arvatud kangelanna nime – ühtki vene kõlaga sõna. Juured olidki Lazarevil tugevad : tema avaldamata noorpõlve jutud ning ka hilisemad proosateosed näitavad, et hantide rahvajutud olid talle südamelähedased. Grigori Lazarevi looming näitas hantidele seda, et on võimalik nende keelt kirjalikult kasutada, ükskõik, mis sõnumi sisu ka ei oleks.

Alles pärast 1960. a hakkas handi luule veidi mitmekesisuma. Esile kerkisid eelkõige luuletajad, Prokopi Saltõkov (1934-1994), Roman Rugin (1939), Kazõmi hant Maria Vagatova (1936), kesk-Obi Vladimir Voldin (1938-1971), Šurõškari hant Mikul Šulgin (1940). Kõik ülalnimetatud inimesed valisid enda eneseväljenduse vormiks luule. Nad on kõik sündinud pärast seda, kui Siberi suurim ülestõus oli maha surutud ning kasvasid üles juba sotsialistlikus meeleolus. Siiski, kuigi nad käisid kõik internaatkoolis, õppisid nad seal veel handi keeles ning lapsepõlve veetsid nad osaliselt handikeelses keskkonnas. Samas sundis leninlik rahvuspoliitika avaldama teatud hulka materjale NL rahvaste emakeeltes, lihtsustades nende kirjanike teoste avaldamiseni jõudmist. Need kaks põhjust seletavad, miks selle põlvkonna esindajad luuletavad kõik handi keeles.

Käesolevas kogumikus on valitud nendest kaks esindajat, Vladimir Voldin ja Maria Vagatova, kes elasid ka paar aastat abielupaarina. Alates 1964. aastast töötas Vladimir Voldin ajakirjanikuna ning toimetas handikeelseid raadiosaateid. Luuletusi avaldas ta ajakirjanduses ning esimene kogumik ilmus tal 1968.a. Äärmiselt tähelepanelik ja tagasihoidlik Voldin hoolitses järelkasvu eest ja julgustas heatahtlike nõuannetega nooremaid algajaid kirjanikke. Ta mõrvati Tobolskis 1971 a. Abikaasa Maria Vagatova oli kooliõpetajanna ning avaldas kohalikes lehtedes ka luuletusi. Kaua aega mängis ta olulist poliitilist rolli handikeelse ajalehe peatoimetajana ning pühendus lastelaste handipärasele kasvatamisele, luues pereansambli. Maria Vagatova luule väljendab naiste sügavaid emotsioone ning selle rahvaluulelikku hõngu on tihti raske tabada võõrkeelsetes tõlgetes.

Olulise tabamatus, tõlkimise võimatus on idee, mis kumab läbi ka noorema põlvkonna sõnakunstnike arusaamades. Maailmas, kus vene keel tungib aina sügavamale, kirjutavad Leonti Taragupta ja Timofej Moldanov demonstratiivselt handi keeles ning ei otsi laiemat publikut. Nad ei soosi enda teoste tõlkimist ega avaldamist vene keeles, väites, et olulisem läheb selles protsessis kaotsi. Nende rahvaluulest inspireeritud kirjutised on mõeldud üksnes hantidele ning ei otsita ei poliitilist mõju ega ühiskondlikku positsiooni. Nad jäävad eraldiseisvaks, püüdes kaitsta enda kogukondi igasuguse välissekkumise eest.

Lõpuks pole võimalik lõpetada handi kirjandusele pühendatud ülevaadet mainimata paari proosakirjanikku, kelle teosed pole nende kaante vahel esindatud. Etnoloog Tatjana Moldanova (1951) on mõningate venekeelsete jutustuste autor: üsna lakooniliselt kirjeldab ta, kuidas noored handi naised suudavad ka raskeimates olukordades ellu jääda. Tema ongi see, kes esimest korda Kazõmi sõja teemat julges avalikult puudutada. Lõpuks tuleb kindlasti mainida tähtsaimat handi soost kirjanikku Eremej Aipinit (1948), keda on ka kõige rohkem tõlgitud erinevatesse keeltesse. Just tema teosed olid esimesed, kust tuli ilmseks handi rahva traagiline olukord. Idahant Aipin otsustas kaitsta põlisrahvaste huvisid ka poliitikas, eelkõige saadikuna (alates 1980-te aastate lõpust kuni läbikukkumiseni, mida võib otseselt jälgida Valentin Kuige filmis „Hääled“ (1996)) ning jätkates pärast seda Venemaa presidendi nõunikuna ja nüüd Põlisrahvaste assamblee juhina Handi-Mansi autonoomses ringkonnas. Kuid ka kirjandus on tema jaoks oluliseks vahendiks mille abil ta väljendab oma sügavat valu ja paneb lugejat seda tundma otsekui oleks see tema oma. Kõlaga tema sõnad: „Ma räägin teiega Alumisest maailmast. Ma olen vari, vaim, kummitus. Ma olen olemas – ja ei ole ka. Teie kuulete mind – ja ei kuule ka. Miks ? Sellepärast, et mina, nii nagu paljud enda klanni- ja eakaaslased, olen kord, aga võib-olla ka kaks või kolm korda, Alumisesse maailma ära läinud, (...) kaks või kolm korda surnud. Miks ? Aga miks mu hõimukaaslased on enneaegselt teise maailma siirdunud ? Ehk selle pärast, et nad jäid eluruumist ilma, et nende jaoks ei jätkunud kohta selles maailmas. Elamiseks. Hingamiseks. Rõõmustamiseks ja kurvastamiseks. Meie esivanemate maad pole enam...“ (1991)

See tragöödia on kõikide Aipini teoste keskel. Ta võib seda vaadata laiemas perspektiivis, nagu tema romaanis „Handid, ehk koidu täht“ (1990), mis vedeles kaua hirmunud toimetajate käes ning mida peetakse hantide eeposeks. Isiklikest lapsepõlve meenutustest nukker „Kustuva kolde ääres“ annab taju kaduvast

maailmast. Oluline on kindlasti tema viimane jahmuma panev romaan „Jumalaema verisel lumel“ (2002), kus ta keskendub Kazõmi sõja sündmustele ja nendega seotud meeleheitele.